

**ZAMANIN İZLERİ:
İLKELER, İDEOLOJİLER VE
İSYANLAR**

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ZAMANIN İZLERİ: İLKELER, İDEOLOJİLER VE İSYANLAR

Editör:

Prof. Dr. Temel ÖZTÜRK

Yayın Kurulu:

Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ

Yrd. Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL

Yrd. Doç. Dr. Savaşkan Cem BAHADIR

Danışma Kurulu:

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR

Prof. Dr. Temel ÖZTÜRK

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ

Sekreteryaya:

Arş. Gör. Fatih İNAN

Arş. Gör. Ersoy Özmen ALKAN

Arş. Gör. Merve Esra POLAT

Arş. Gör. Gülnur DEMİRCİ

Düzeltili:

Arş. Gör. Emre TÜRKMEN

Arş. Gör. Pelin SEÇKİN

Arş. Gör. Gülşen ÖZÇAMKAN AYAZ

Kapak Tasarımı:

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Reşat SÜMERKAN

Baskı: KTÜ Matbaası, TRABZON

Tel.: 0 462 377 21 44

1. Baskı: Aralık 2017

Baskı Adedi: 300

ISBN: 978-605-2271-03-2

Adres: KTÜ Yayınları Satış Bürosu

Tel: 0462 377 22 32

-Üniversiteler yayın yönetmeliğinin 6. maddesine göre bu eserin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara aittir.-

© Bu eserin herhangi bir kısmının izinsiz ve kaynak gösterilmeden alıntılanması, internet sitelerinde yayınlanması, pdf ya da kitap şeklinde parayla satılması yasaktır. Aksi eylemde bulunanlar telif hakları yasaından doğan tüm yükümlülükleri peşinen kabullenmiş sayılırlar.

BİR ‘KAVRAM ALANI’ BELİRLEMESİ: DEVRİM, İHTİLAL, İSYAN*

A. Mevhibe COŞAR**

Emre TÜRKMEN***

*Doğan Aksan’ın
hatırasına*****

Giriş

Dil, birbirinden tamamıyla bağımsız birimlerden oluşan bir sözlük yahut metaforlar havuzu değil aksine Leo Weisgerber’in de ifade ettiği gibi ‘dünyanın zihne mal oluşunun neticesi [daha doğrusu ifası]’dır.¹ Bunun içindir ki insan, kelimeler ile dünyayı algılar, yorumlar ve varlık gösterir. Böylece dil, konuşucusunun dünya algısını hem yansıtır hem de şekillendirir. Çünkü dil aynı zamanda insanı sınırlandırır. O zaman ‘Kelime, genel bir dünya ve kâinat tasavvurunun bir parçasını ifade eden ses ve mana birliği’ olarak hayat bulur; ait olduğu ‘topluluğun dünya görüşü demek olan bir iç-dış âlem tasavvurunun belirleyicisi’ hâlini alır.²

Kelimeler, insan zihninde, birbirinden bağımsız bir şekilde ayrı ayrı ya da sözlükteki kelimeler gibi alfabetik bir sıra şeklinde bulunmaz; aksine her biri birbiriyle ilişkili bir bütünün birer parçası olup bu bütün içinde yapı, anlam ve işlevsel tamamlayıcı olarak rol alırlar. Bir kodlama sistemi olarak

* Konu başlığının belirlenip çalışmanın planlanmasını takiben veriler Arş. Gör. Emre Türkmen tarafından temin edilmiş, değerlendirme ve yorumlar Arş. Gör. Emre Türkmen ve Prof. Dr. Asiye Mevhibe Coşar tarafından hazırlanmıştır.

** Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon. mcosar@ktu.edu.tr

*** Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, Trabzon. emreturkmen@ktu.edu.tr

**** Bu çalışmayı Türkiye’de dilbilim alanının kurumlaşması ve yaygınlaşması yolundaki büyük katkıları ile önemli ve unutulmaz bir isim olan Doğan Aksan’a ithaf ediyoruz. Çalışma için teorik okumalarımızı gözden geçirirken *Anlambilim ve Türk Anlambilimi* adlı kitabında “Kavram Alanı Sorunu”nu ele aldığı bölümde [s. 47] “Son on yıldan beri üzerinde çok durulan *ihtilal*, *devrim*, *evrim* kavramları da sınırları çizilmek, ilişkileri belirtilmek isteyen öğelerin kurduğu bir alan sayılabilir.” cümlesini tekrar okumamız, bu şahane tevafuluk ve kim bilir belki de eski bir ilham, kendisini rahmetle anmamıza vesile olmuştur.

¹ Leo Weisgerber, *Dünyanın Zihnen Geliştirilmesinde Dil Alanları*, Çev. Hüseyin Sesli, Erzurum 1968, s. 8.

² Hüseyin Sesli, *Dil Alanı Üzerine*, Erzurum 1968, s.1-2.

bu bütün, ses – yazım – anlam olmak üzere üç katmana tekabül eder.³ Aristo, Russell, Wittgenstein çizgisi, bu üçlemede anlamı dünya gerçekliğinin dile yansması olarak belirler⁴. Anlamsal özellikler, kelimelerin kavramsal içeriklerini oluşturur. Dolayısıyla her kelime, bir ilgiyle bağlandığı bir kelime kümesinin mensubudur ve kelimeler arasındaki bu ilişkiler ağı onların anlamının da belirleyicisidir. Bu şekilde, kelimelerin arasındaki anlam bağlarının biçimlerine sinmiş olduğu ilişkiler en köklü ilişkilerdir; bu bir anlamda dilin ruhunu oluşturur. Dil de zaten onu kullananların dışında bir gerçekliğe karşılık gelmez.⁵

Doğan Aksan, Alman J. Trier'in "dil alanı" teorisi ve başka araştırmacıların "anlam alanı, kavram alanı, liguistik alan" gibi adlarla ele alarak geliştirdikleri yöntemle tek kelimenin, tek kavramın yalın olarak incelenmesine karşı çıktıklarına dikkat çeker.⁶

Aksan, "Kavram alanı"nı birbiriyle ilişkili ve birbirine yakın kavramların, eş anlamlıların içinde düşünüldükleri alan olarak tanımlar. Bunu Trier'in kavramların tıpkı mozaik gibi birbirini sınırlandıran çeşitli parçacıkların birleşmesinden oluşmuş bir alan içinde buldukları düşüncesine dayandırır. Bu kurama göre her kavramın değeri, ancak kapladığı yerle ve öteki kavramlarla bağıntısına göre belli olmaktadır.⁷

Türkçede kavram alanı çalışmaları, Aksan'ın tanımı çizgisinde aynı kökten gelen ve bir kelime ailesi oluşturan kelimelerin ya da eş anlamlıların tarihsel süreçte geçirdikleri gelişme ve değişmelerin tasnifine ve incelenmesine dayanır⁸. Kelime ailesi, "aynı kökten türemiş çeşitli kelimeleri,

³ "Language can be explained as a multiple coding system comprising three levels of coding, or 'strata': the semantic (meanings), the lexicogrammatical (forms) and the phonological and orthographic (expressions)." M.A.K Halliday ve Ruqaiya Hasan, *Cohesion in English*, Longman, London 1976, s. 5.

⁴ Aristo, Russell, Wittgenstein gibi felsefecilerin öncüsü olduğu 'gönderimsellik' kuramına göre anlam dünya gerçekliğinin dile yansıtılması olarak tanımlanabilir. Gönderimsellik kuramı, anlamın gerçek dünyayı yansıttığını iddia eder. Anlam ile dil arasındaki ilişki ise dünya gerçekliğinden dile bir 'gönderim' ilişkisidir ve dilde anlam gönderimsellikle oluşur. Zeynep Erk Emeksiz, "Dil, Dünya Gerçekliği ve Anlam İlişkisi", *Genel Dilbilim-II*, Ed. A. Sumru Özsoy, Zeynep Erk Emeksiz, AÖF Yayınları 1410, Eskişehir 2011, s. 53.

⁵ İskender Savaşır, *Kelimelerin Anayurdu ve Tarihi*, Metis Yayınları, İstanbul 2000, s. 10-11.

⁶ Ona göre ele alınan şeylerin öncelikle birer kavram olması sebebiyle bu hususta en doğru terim "kavram alanı" olacaktır. Doğan Aksan, *Anlambilim ve Türk Anlambilimi*, AÜ DTCF Yayınları, Ankara 1987, s.44.

⁷ Doğan Aksan, "Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* [1971], 1989, s. 254.

⁸ Örnek çalışmalar için bkz.: İlhan Uçar, "Kavram-Çağrışım-Kelime Bağlamında Bitki Adlarına Anlam Bilimsel Bir Yaklaşım", *Turkish Studies*, Cilt 8/1, Kış 2013, ss. 2671-2683; Rıdvan Öztürk, "Kutadgu Bilig'de Geçen 'Bayat' Kelimesinin Anlamı ve Kavram Alanı", *Dil Araştırmaları*, Sayı 9, Güz 2011, ss. 23-34; Sadık Kılıç, "Kutsalın Tezahürü ve Kur'an'da Taş Kavram Alanı", *Ekev Akademi*, Cilt 3, Sayı 1, Bahar 2001, ss. 1-23; Nesrin Bayraktar, "Boz

bunların meydana getirdikleri aile”yi anlatmak üzere kullanılmaktadır.⁹ Eş anlamlılar ise bugün için artık “yakın anlamlılar” olarak anılması gereken kelimeler olarak görülmektedir. Çünkü eş anlamlı görünen kelimelerin aslında anlamsal olarak tam örtüşmedikleri, her zaman birbirlerinin yerine kullanılamayışları ile kolayca açıklanabilmektedir.¹⁰

Tam da burada kelimeleri, yalnızca kelime ailesi ya da eş/yakın anlamlıları olarak bir kavram alanında sınırlandırmayı yetersiz görmek gerekir. Nitekim kelimeler; hem tek başlarına anlam taşırlar hem de diğer kelimelerle ifade bütünlüğü oluşturmak üzere bir araya geldiklerinde yeni bir anlam kazanır, yansıtırlar. Kelimeler, dâhil oldukları bütünü çevreleyen bağlamda farklı anlam özellikleri gösterirler çünkü bağlam, kelimeleri yeni bir kavram alanının bileşenleri arasına sokar. Bu, yukarıda ifade edildiği gibi; “dilin onu kullananların dışında bir geçekliğe karşılık gelmeyişi” ile açıklanabilir.

Bu çalışmada Batı dillerinde ekseriyetle sosyal değişiklikleri imleyen *revolution* kelimesinin Türkçe karşılığı *devrim*, Arapça *halel*'den (bozukluk) gelen *ihtilal* ve yine Arapça *asi* kelimesinin masdarı *isyan* kelimeleri değerlendirilerek bu kavramlara ilişkin bakış açıların ne yönde olduğu ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu doğrultuda kendi sınırlılıkları dâhilinde devrim, ihtilal ve isyan kelimelerinin mevcut anlamları ve ele alınış biçimleri kavram haritalarından yararlanılarak kavram alanı çerçevesinde gösterilmektedir.

Devrim – İhtilal – İsyân

Yıldızların düzenli ve belirli bir kurala göre döngüsel hareketlerini imleyen *revolution* kelimesi ilk olarak astronomide kullanılmış; ardından siyasal zeminde bir kavram alanına sahip olmuştur.¹¹ Türkçe karşılığı olarak

ve Kır Renk Adlarının Kavram, Anlam ve Biçim Boyutu Üzerine” *International Journal of Central Asian Studies*, Cilt 13, 2009, ss. 101-121 vb.

⁹ Aksan, “Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine”, s. 254.

¹⁰ Bu konuda deyim ve atasözü gibi dil birimlerinde söz konusu örneklerin kazandıkları duygu değeri ile birbiri yerine kullanılamadığı açık şekilde gösterilir: "ak ve beyaz, kara ve siyah gibi kelimeler eş anlamlı gibi görünseler dahi, kullanım alanlarına baktığımızda her zaman birbirlerinin yerini alamadıklarını görürüz: Ak akçe, alın akı, süten çıkmış ak kaşık... / kara gözlüm, kara elmas, kara gün, yüz karası, kara baht... gibi. Sözlüksel alandaki sözcükler kısmen eş anlamlıdır.” Sueda Özbent, “Sözlüksel Alan Teorisi ve Çeviri”, *Diyalog*, 2013, Sayı 2, s. 57.

¹¹ Köken olarak astronomik bir terim olan *revolution* kelimesi Kopernik'in *De revolutionibus orbium coelestium* [Gök cisimlerinin Devirleri / Dönüşleri Üzerine] adlı eserinde kendine yer bulmuş, doğa bilimlerinde kullanılmıştır. Kelime siyasal anlamını 14 Temmuz 1789 Fransız İhtilali ile kazanmıştır: “1789’un 14 Temmuz gecesi, Paris’te XVI. Louis, Dük La Rochefoucauld-Liancourt’dan Bastille’in düştüğünü, bazı mahkûmların kurtulduğunu ve kraliyete ait askerî birliklerin halkın toplu saldırısına karşısında dağıldığını işitmişti. Kral ve

kullanılan devrim kelimesi de dönme, değme, çevirme manalarında dilimizde eskiden beri bulunan *devir-* kökünden +*Im* son ekiyle türetilmiştir.¹² Kelime, Türkçe Sözlük'te esas olarak dört farklı maddede tanımlanır: “Belli bir alanda hızlı, köklü ve nitelikli değişiklik; İhtilal; İnkılap; Çevrilme, katlanma, bükülme”.¹³

Kavramın Türk dünyasındaki karşılıklarına bakıldığında Arapça kökenli “Toplum düzenini ve yapısını daha iyi duruma getirmek için yapılan köklü değişiklik, iyileştirme, devrim, reform; bir durumdan başka bir duruma geçiş, dönüşüm”¹⁴ anlamlarına gelen *inkılap* kelimesi çoğunlukta olmak üzere nadiren de Rusça aracılığıyla *revolyutsiya* kelimesinden ödünçleme yoluna gidildiği görülmektedir: Azerbaycan Türkçesinde *ingilab*, Başkurt Türkçesinde *inkılap*, *revolütsiya*, Özbek Türkçesinde *inkılab*, Tatar Türkçesinde, *inkıyılap*, *revolütsiya*; Türkmen Türkçesinde *revolyutsiya*, Yeni Uygur Türkçesinde *inkılap*. Bunun yanı sıra Türk dilinin türetme imkânlarından yararlanılarak *dön-* fiilinin kelime başı tonsuz ünsüzlü biçimi olan *töñ-* “dönmek” fiil kökünden -ker/-kör fiilden fiil ve +is/üş fiilden isim

haberi vermeye gelen düğ arasında geçen ünlü diyalog, çok kısa ve çok açıklayıcıdır. Anlatılana göre kral, ‘C’est une revolte’ [Bu bir isyan!] diye bağırır, ama Liancourt onu düzeltir: ‘Non, Sire, c’est une revolution’ [Hayır Efendim, bu bir devrim]”. Hannah Arendt, *Devrim Üzerine*, Çev. Onur Eylül Kara, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 53-60. Cemil Meriç, kelimenin dönüşümü için şunları söyler: “Kelimeyi siyasi bir deyim olarak kullanan Yeni-Aristocular’a göre hep devrî bir hareket söz konusudur. Ülkeler daima aynı hükümet şekillerini tekrarlar. Başka bir deyişle sitelerin zaman zaman tercih ettikleri yönetim tarzları vardır. Yani yeni bir hükümet şekli icat edemezler. Hükümet şekillerinden ilki, tabii olarak kurulan monarşidir. Monarşi krallığı doğurur. Krallığın bozulmasından istibdat doğar. İstibdatın sona ermesi ile aristokrasi sahneye çıkar; aristokrasi umumiyetle oligarşiye inkılap eder. Topluluk, yöneticilerin adaletsizliklerine son verince demokrasi kurulur. Demokrasinin yozlaşması oklokraşiye zemin hazırlar. İşte hükümetlerin takip ettiği revolution (devrî hareket) budur. Ülkeler hep aynı yoldan geçer, daima hareket noktalarına dönerler.” Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, Haz. Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 113. Kelimenin Batı’da geçirdiği aşamaları ele alan ve İngilizceye 14. yüzyılda eski Fransızca yakınkök *revolucion*, Latince *revolutionem*’den, o da Latince kök sözcük *revolvere*’den “dönmek, devretmek” anlamlarından geldiğini; Latince “savaşın yenilenmesi” anlamından “silahlı kalkışım ya da muhalefet”, genişleme yolu ile “otoriteye karşı duruş” anlamının geliştiğini ve sosyalist hareket tarafından “yepyeni bir düzen getirme” anlamının güçlendirildiğini, sanayi devrimi gibi kullanımlarla “yeni bir toplumsal sistemden yeni icatlara uzanan” bir anlam çeşitliliğine ulaştığını gösteren ayrıntılı bilgi için bk. Raymond Williams, *Anahtar Sözcükler*, Çev. Savaş Kılıç, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 326-332.

¹² İsmet Zeki Eyüboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1988, s. 83. Ayrıca devir-kökünün Türkçenin tarihsel dönemlerindeki varlığı için bk. Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, The Clarendon Press, Oxford 1972, s. 443; Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Haz. Ahmet B. Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu, TDK Yayınları Ankara 2014, s. 255.

¹³ *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları Ankara 2005, s. 516.

¹⁴ *Türkçe Sözlük*, s. 971.

yapan eklerle Kazak Türkçesinde *töñkeris* (<töñ-ker-is) ve Kırgız Türkçesinde *töñkörüş* (<töñ-kör-üş) kelimeleri ile devrim kelimesi karşılanmıştır.¹⁵

Devrim kelimesi, Türkçe *devir-* kökü ile Arapça devir, dönüş manasındaki *devr* masdarıyla benzerlik taşıdığı yönünde morfolojik, devirmek gibi yıkıcı bir zihniyetin ifadesi olduğu yönünde semantik eleştirilere maruz kalmıştır.¹⁶ Kelimenin değişik çalışmalarda ihtilal, inkılap, özgürlük, topluma dönme, düzen değişikliği, karşı konulamazlık (tarihsel zorunluluk), yeni bir başlangıç ve modernleşme gibi farklı kavramlar etrafında izah edilmesi, üzerindeki tartışmaların bir başka boyutunu oluşturmaktadır.

Hannah Arendt, devrimi özgürlük esasında ele alır. Ona göre devrimin içeriği, özgürlük koşullarının doğmasıdır.¹⁷ Arendt'e göre Fransız Devrimi, özgürlük fikrinin yeni bir başlangıç fikriyle örtüştüğü devrim sözcüğüne "karşı konulamazlık" temelinde yeni bir imgelem kazandırmıştır. Bu karşı konulamazlık devrimi gerçekleştirenler tarafından nehir, feyzan, akıntı, kasırğa metaforları ile beraber ifade edilmiştir.¹⁸ Sözcük bugün de bu imgelem bağlamında değerlendirilmektedir.

¹⁵ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 168-169.

¹⁶ Özdemir, "semantik olarak devrim, 'devirmek'ten geliyor, 'devirmek' ise 'yıkma' demektir. Öyleyse nasıl olur? Bu korkunç mânalı kelimeyi sık sık kullanmakla her şeyi yıktığımızı veya yıkmak istediğimizi mi ilân ediyoruz?" eleştirilerini hiçbir esasa dayanmayan boş ve kuru bir iddia olarak değerlendirir. Bu iddialara karşı bir zihniyeti değiştirmenin, eskinin yerine yeniyi koymanın devrimden başka ne ile karşılanabileceği sorusunu yönelir. M. Necmettin Özdemir, "Devrim mi İnkılâp mı?", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Cilt 6, Sayı 66, 1957, s. 335- 337. Öte yandan Nevihal Bayar, kelimeye ilişkin şu bilgilere yer verir: "Safa [Peyami] *devrimin* yaşayacağı şüpheli olan kelimelerden olduğunu, çünkü dil yapısının düzgün olmakla beraber, kök manasıyla kendisine yüklenen anlam arasında fark bulunduğunu söylemiştir. Ataç [Nurullah] ise kelimeyi savunmuş ve *inkılâptan* çok daha fazla bize ait olduğunu ifade etmiştir. Banguoğlu [Tahsin] ve Timurtaş [F. Kadri] *devrimin ihtilâl* karşılığı, kabul edilen doğru bir kelime olduğunu, ancak 'inkılâp' karşılığı olmadığını, zira kelimenin kökünün *devirmekten* geldiğini söylemişlerdir. Aksoy [Ö. Asım] ise *ihtilâl*'in 'toplum düzenini bozup karıştırma' demek olduğunu, *ihtilâl*'de düzenin değil karışıklığın var olduğunu, buna dilimizde *kargaşa* dediğini, *devrimin* ise 'kötü düzeni yıkıp yerine iyi düzeni kurma' eylemi olduğunu, dolayısıyla *inkılâp* karşılığı olduğunu, ayrıca *inkılâp*'ın ses düzeni açısından da Türkçeye aykırı olduğunu belirtmiştir. Yücel [Tahsin], Ataç ile aynı görüştedir. Ötügen [Adnan] ise Timurtaş'ın fikirlerini desteklemiştir. Püsküllüoğlu [Ali] kelimenin başlangıçta yanlış kabul edildiğini, ancak zaman zaman içinde benimsendiğini ifade etmiştir." Nevihal Bayar, *Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 90. Tuncer Gülensoy, Türkçe *devir-* kökü ile Arapça devir, dönüş manasındaki *devr* masdarı arasındaki morfolojik benzerliğin açıklanmaya muhtaç olduğu kanaatindedir. Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 280.

¹⁷ Eric J. Hobsbawn, *Devrimciler*, Çev. Hatice Pınar Şenoğuz, Agora Kitaplığı, İstanbul 2006, s. 231.

¹⁸ Arendt, s. 62-63.

Kemal H. Karpat, III. Selim ile başlayan modernleşme hareketlerinin cumhuriyet devrinde, rejimin dayandığı altı ana ilkedен biri olan devrimcilik¹⁹ ilkesine ulaştığını ifade ederek cumhuriyet rejiminin hedefi olan modernleşmenin ancak bu ilke ile mümkün olabileceğini vurgular. Bu bakımdan Karpat, devrimi “modernleşme yolunda bir vasıta” şeklinde değerlendirir.²⁰

Doğan Avcıoğlu, devrimi düzen değişikliği olarak açıklar. “Devrim, en basit deyişimle eski düzenin egemen sınıflarıyla birlikte gitmesi ve yükselen toplumsal güçlerin kendi düzenlerini getirmesidir.”, der.²¹

Niyazi Berkes, devrim kavramını “topluma dönme eğilimi” olarak değerlendirir. Türkiye’de Batılı anlamda ansızın ya da toplumsal sınıfların itişiyile toplumu yeni baştan kuracak şekilde bir devrim geleneğinin olmadığından söz eder. Devrim kelimesi için daha önceleri ihtilal ve inkılap kelimelerinden yararlanıldığını belirten Berkes, “ihtilal ile daha çok bir darbe ile yapılan hükümet değişikliği; inkılap ile daha çok toplumsal hayatta meydana getirilen değişiklikler işaretlenir”, der.²²

Mahmut Goloğlu’na göre devrim (inkılap), üstün yetenekli bir kimsenin veya kimselerin yeni bir toplum düzeni ortaya atarak veya bu hususta başlamış olan evrimsel bir gelişmeye el koyup hızlandırarak değişiklik yapmasıdır.²³

Cemil Meriç, devrimi ekânim-i selâse adlandırmasıyla ihtilal, inkılap kelimeleri ile birlikte açıklamayı tercih eder. Ona göre devrim, ihtilal ve inkılap kelimeleri aynı mefhumun (revolution) farklı karşılıklarıdır.²⁴ Devrim kelimesinin 1960’lardan sonra kullanılmaya başlandığını belirterek²⁵ Mizancı Murat’tan Necip Fazıl’a kadar bütün yazarların “revolution”

¹⁹ İdeolojik bakımdan Atatürkçülüğün altı ilkesinden biri olarak değerlendirilen devrimcilik şöyle açıklanmaktadır: “Devrimcilik aydınlanmayı Türkiye’de her yere ve hatta herkese yaymak, bütünsel kalkınmayı gerçekleştirmek ve bunun için etkin çabalar göstermek demektir. Bu henüz ulaşılmamış, uzun vadeli bir hedefdir, fakat bir an önce ulaşmak gerekir. Ulaşıncaya değin devrimcilik gündemdedir.” Sinan Akşin vd., *Çağdaş Türkiye 1908-1980, Türkiye Tarihi*, Cilt 4, 10. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul 2008, s. 118.

²⁰ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller*, İmge Kitabevi, Ankara 2008, s. 445.

²¹ Doğan Avcıoğlu, *Devrim ve Demokrasi Üzerine*, Tekin Yayınevi, İstanbul 2001, s. 220.

²² Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002, s. 74-75.

²³ Mahmut Goloğlu, *Türk Devrim Tarihi*, Haz. Hikmet Öksüz, vd., Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2010, s. 17.

²⁴ Meriç, s. 111.

²⁵ Meriç, s. 134.

karşılığı olarak bazen ihtilali, bazen de inkılabı kullandığını ancak inkılabın ifade ettiği mananın ihtilal olduğunu ileri sürer.²⁶

Toktamış Ateş, devrimi siyasi ve ekonomik alanda hızlı değişim olarak değerlendirir ve kelimenin eski dildeki karşılığını inkılap olarak gösterir: “Devrim” (ya da eski dilimizdeki ifadesiyle “inkılâp”) bir toplumdaki ekonomik ve siyasal yararlanma olanaklarının toplumun geniş kesimleri yararına hızla değişimidir.²⁷

Şekil 1: Devrim kelimesinin kavram haritası

Yukarıdaki açıklamalar ışığında devrim kelimesinin *ihtilal*, *inkılap*, *karşı konulamazlık*, *modernleşme*, *özgürlük*, *topluma dönme*, *yeni bir başlangıç* kavramları etrafında ele alındığı görülmektedir. Devrim kelimesinin kavram haritasını oluşturan “düzen değişikliği”ne Avcıoğlu, “karşı konulamazlık”, “özgürlük” ve “yeni bir başlangıç” adlandırmalarına Arendt, “topluma dönme”ye Berkes, “modernleşme”ye ise Karpat yer vermektedir. Türkçe Sözlük’te devrim kelimesi için “ihtilal”, “inkılap” kavramları vardır. Yine devrimi “inkılap” kavramı ile açıklayanlardan biri de Ateş’tir. Goloğlu’nun devrimin edicisi ya da icracısının üstün niteliğine vurgu yapması bakımından diğer yazarlardan ayrıldığı görülmektedir.

Devrim kelimesinin Arapça inkılap kelimesi ile tanımlanması dilde mevcut bu birimin kök anlamındaki “*kalb*: altüst etmek, bir şeyi geriye döndürmek, çevirmek” karşılığı, devrim kelimesinin gerek kök anlamı gerek kazandığı anlamlarla örtüşmektedir. İnkılap kelimesi ile ilgili olarak Türkçede “kısa sürede yapılan köklü değişiklik” anlamına işaret edilmesi ve

²⁶ Meriç, s. 129.

²⁷ Toktamış Ateş, *Biz Devrimi Çok Seviyoruz*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 2.

özellikle astronomide “güneşin dünyadan en uzak bulunduğu zaman” anlamı ‘revolution’ın çıkış anlamı ile karşılaştırıldığında manidardır.²⁸

İhtilal, Türkçe Sözlük’te “Bir ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik yapısını veya yönetim düzenini değiştirmek amacıyla kanunlara uymaksızın cebir ve kuvvet kullanarak yapılan geniş halk hareketi, devrim; Kargaşalık, düzensizlik, karışıklık; Köklü değişim” olmak üzere üç farklı maddede tanımlanmaktadır.²⁹ Türk dünyasında kelime Azerbaycan, Tatar ve Başkurt Türkçesinde *ihtilal*, Kazak Türkçesinde *tönkeris*, Kırgız Türkçesinde *tönkörüş*, Özbek Türkçesinde *inkılab*, Türkmen Türkçesinde *revolyutsiya*, Uygur Türkçesinde *inkılap* şeklindedir.³⁰

Berkes, ihtilalin geçmişte günümüzden farklı olarak inkılap ile birlikte devrimi ifade etmede kullanıldığından söz ederek ihtilali, ordu ya da ordu ile birleşmiş siyaset adamları tarafından yapılan hükümet darbesi şeklinde açıklar.³¹

Goloğlu, ihtilali açıklarken ayaklanma ve hükümet darbesi ifadelerinden yararlanarak şiddet temelinde bir değişiklikten söz eder. “Zora dayanan, yıkıcılığı da göze alan, bölünme ve parçalanmalar doğuracak kadar tehlikeli olan değişikliklerdir. Daha doğrusu yapılmak istenen değişiklik, zora ve yıkıcılığa dayanan ve bölünme ve parçalanmalara sebep olabilecek yöntemleri kullanarak yapılmak istenmektedir.”³² der.

Meriç, ihtilalin yalnızca hükümet darbesi ile açıklanamayacağını öne sürer. Hükümet darbesi tabirini iktidarı ellerinde bulunduranların kanunsuz olarak gerçekleştirdikleri bir anayasa değişikliği veya devletin silahlı bir topluluk tarafından ele geçirilmesi için kullanmanın yerinde olacağını, bu el koyuşun başka bir sosyal sınıfın iktidara yükselmesi veya bir rejim değişikliği ile neticelenmesi durumunda ihtilal adını alacağını söyler.³³ İhtilal denilince akıllara öncelikle Fransız İhtilali’nin geldiğini hatırlatarak kelimenin gelişiminin 1789’dan önce ve 1789’dan sonra şeklinde incelenmesinin daha doğru olacağı kanaatini dile getirir.³⁴ İhtilal kelimesinin tanımlarına yer verdikten sonra Meriç, ihtilal kavramının Osmanlı için madde dünyasında bir *yozlaşma*, bir *soysuzlaşma*...sosyal âlemde bir *fitne*, *fesat*, çağdaş bir deyimle *anarşi* kavramlarını çağrıştırdığını belirtir.³⁵

²⁸ <http://www.kubbealtilugati.com> [10.07.2017]

²⁹ *Türkçe Sözlük*, s. 942.

³⁰ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, s. 372-373.

³¹ Berkes, s. 74.

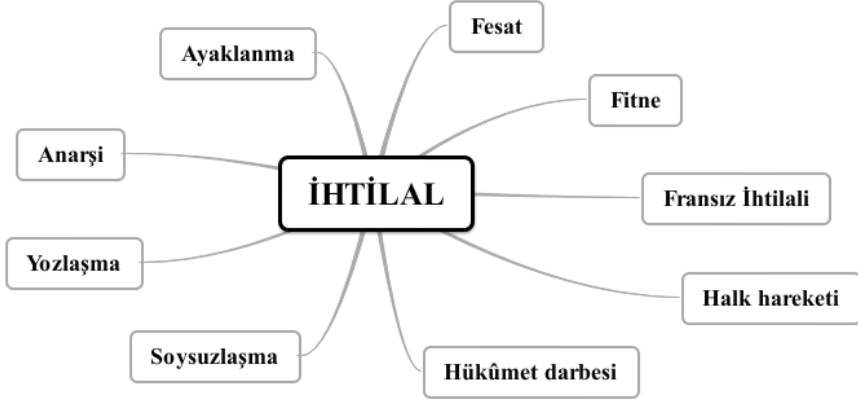
³² Goloğlu, s. 17.

³³ Meriç, s. 121.

³⁴ Meriç, s. 112-113.

³⁵ Meriç, s. 124.

Ateş, ihtilalin ayaklanma sözcüğünün karşılığı olduğunu belirterek devrim ile olan ilişkisini devrimin mutlaka bir ihtilal sonrası olmadığı gibi, her ihtilalin de mutlaka bir devrim ortaya çıkartmadığı düşüncesiyle açıklamaya çalışır.³⁶

Şekil 2: İhtilal kelimesinin kavram haritası

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle ihtilal kelimesinin kavram haritasının *anarşi*, *ayaklanma*, *fesat*, *fitne*, *Fransız İhtilali*, *halk hareketi*, *hükûmet darbesi*, *soysuzlaşma*, *yozlaşma* kavramları etrafında oluştuğu söylenebilir. İhtilal kelimesinin kavram haritasında yer alan “anarşi”, “fesat”, “fitne”, “Fransız İhtilali”, “soysuzlaşma” ve “yozlaşma” adlandırmalarına Meriç, “ayaklanma”ya Ateş ve Goloğlu, “hükûmet darbesi” adlandırmasına Berkes ve Goloğlu yer verirken “halk hareketi” adlandırması Türkçe Sözlük’te geçmektedir.

İsyan, Arapça “Âsi olmak, baş kaldırmak, itâat etmemek”³⁷ anlamlarında kullanılmakta, Kamus-ı Türkî’de “Asi olma, bağı, tuğyan, serkeşlik, itaatsizlik”³⁸; Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat’te “İtaatsizlik, emre boyun eğmeme; ayaklanma”³⁹ şeklinde açıklanmaktadır. Kelime, Türkçe

³⁶ Ateş, s. 2-3.

³⁷ Arif Erkan, *Arapça-Türkçe Büyük Sözlük El-Beyan I. Cilt*, Yasin Yayınevi, İstanbul 2012, s. 1659.

³⁸ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Haz. Paşa Yavuzarslan, TDK Yayınları, Ankara 2015, s. 546. Öte yandan isyan kelimesinin izahında kullanılan kelimelerin anlamları şu şekilde verilmektedir; *bağı*; Asi, serkeş, tarik-i haktan udül eden. *Kamus-ı Türkî*, s. 96; *tuğyan*; Taşma, taşkınlık; Azgınlık, serkeşlik. *Kamus-ı Türkî*, s. 1258; *serkeşlik*; İtaatsizlik, muannitlik, muhalefet. *Kamus-ı Türkî*, s. 1069; *itaatsizlik*; İtaat ve inkıyat etmeme, muti olmayanın hâli, serkeşlik. *Kamus-ı Türkî*, s. 550.

³⁹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2008, s. 464.

Sözlük'te de “Herhangi bir amaçla kurulu düzene veya devlet güçlerine karşı gelme, başkaldırma, ayaklanma; Bir düzene veya emre boyun eğmeme, uymama, itaat etmeme”⁴⁰ anlamlarıyla yer almaktadır. Bu bağlamda isyan kelimesinin tarik-i haktan udül eden, itaatsizlik, muannitlik, itaat ve inkıyat etmeme, muti olmayanın hâli, başkaldırma, ayaklanma, kurulu düzene veya devlet güçlerine karşı gelme anlamlarında kullanıldığını söylemek mümkün olmakla birlikte bunların tamamında bir itirazın ve karşı oluşun varlığından söz etmek mümkündür.⁴¹

İsyan, çağdaş Türk dillerinden Tatar Türkçesi ve Başkurt Türkçesinde *fitnâ* kelimesiyle karşılanmaktadır.⁴² Türkmen Türkçesinde *fitne* kelimesinin ön seste değişikliğe uğramış biçimi olan *pitne*, isyan kelimesinin dinî zeminde kullanımına bir diğer örnektir. Diğer çağdaş Türk dillerine bakıldığında isyan kelimesinin ses değişikliklerine uğramış türevleri görülmektedir: Azerbaycan Türkçesinde *üsyân*, Özbek Türkçesinde *isyan*, Yeni Uygur Türkçesinde *isyan*,⁴³ Kazak Türkçesinde köter- fiilinden “kaldırmak” *köterilis*, Kırgız Türkçesinde köter- fiilinden “kaldırmak” *kötörülüş*.⁴⁴ Yine, Türkmen Türkçesinde *pitne* sözcüğünün yanı sıra tarihî Çağatay Türkçesinden de tanımlanan *gozgalañ* kelimesi, isyan karşılığında kullanılan bir başka kelimedir.⁴⁵

⁴⁰ *Türkçe Sözlük*, s. 992.

⁴¹ Aksan, anlam alışverişini *çevirme yolu ile anlam alınması, anlam etkilenmesi ve sentaks etkilenmesi* olmak üzere üç ana başlıkta topladıktan sonra çevirme yolu ile anlam alınması bölümünde *Tam Çeviri Kelimeler* adı altında Farsça ser-keşiden “baş çekmek” kelimesinin Türkçeye “başkaldırmak, itaat etmemek” anlamlarında çevrilmek suretiyle kazandırıldığından söz eder. Doğan Aksan, “Anlam Alışverişi Olayları ve Türkçe”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* [1962], 1961, s. 216.

⁴² Mustafa Öner, *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2015, s. 135.

⁴³ Berdak Yusuf ve Mehmet Mahur Tulum, *Sözlük Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi /Türkiye Türkçesi-Özbekistan Türkçesi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994, s. 59.; Emir Necipoviç Necip, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Çev. İklil Kurban, TDK Yayınları, Ankara 1995, s. 179. İsyan kelimesinin çağdaş Türk lehçelerindeki anlamları için bir diğer çalışma bk. Kurtuluş Öztöpcü vd., *Dictionary of the Turkic Languages*, Routledge, London ve New York 1999, s. 121.

Yine isyan kelimesinin karşılıkları için Türk Dil Kurumunun Lehçeler Sözlüğü'nden yararlanılabilir.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehceler&arama=lehceler&guid=TDK.LHC.592e78f5b1aab0.98323591, (ET: 17.07.2017).

⁴⁴ Hasan Oraltay, Nuri Yüce ve Saadet Pınar, *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1984, s. 141.; K. K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, Çev. Abdullah Taymas, TDK Yayınları, Ankara 2011, s. 511.

⁴⁵ Talat Tekin vd., *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Yay. Mehmet Ölmez, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara 1995, s. 289. Çağatay Türkçesinde “şamata, karışıklık, fesat” anlamları için bk. Suat Ünlü, *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi, Konya 2013, s. 401.

İngilizcede isyan kavramı, *insurrection, riot, rebellion, uprising* ve *revolt* gibi birbirine yakın anlamlı kelimelerle ifade edilebilmektedir.⁴⁶ İngilizcedeki karşılıklardan *revolt* kelimesi, *revolution* kelimesi ile aynı mastardan türemiştir.⁴⁷ Bu benzerlik devrim ve isyan kelimelerinin hangi noktalarda birbirinden ayrıldığı sorusunu da beraberinde getirmektedir. İsyân, temelde öznelerin bir yöneticiye karşı ayaklanmalarını betimlemede kullanılırken taşıdığı ehemmiyet, getirdiği netice ve özgürlük vurgusu taşıyıp taşımama açılarından devrim ve ihtilal kelimelerinden ayrılmaktadır. Nitekim Meriç, Paul Robert'ın *Fransız Dili Lügati* adlı eserinden hareketle ihtilal kelimesini açıklarken ihtilali isyandan ayıran şeyin ehemmiyeti ve neticesi olduğu bilgisini verir.⁴⁸ Diğer taraftan Arendt, isyan ve başkaldırı kelimelerinin Orta Çağ'ın sonlarından bu yana tanımlı hâlde olduğunu, özgürleşmeye işaret etme noktasında devrimden ayrıldıklarını söyler.⁴⁹ Modern öncesi siyasi jargonda, öznelerin bir yöneticiye karşı ayaklanmalarını betimleyecek yeterince sözcük olmasına rağmen öznelerin bizzat yönetici olacakları radikal bir değişimi (devrimi) betimleyecek herhangi bir sözcüğün bulunmadığını ekler.⁵⁰ Böylece isyan kelimesinin devrim ve ihtilal kelimelerinden özgürleşme ve değişim esasında farklı kavram alanına sahip olduğuna işaret eder.

Tanımlarından hareketle isyan kelimesinin kavram haritası Şekil 3'te görüldüğü üzere belirlenebilmektedir. Kelimenin birbirleriyle ilişkili *âsi olmak, ayaklanma, başkaldırma, bağı, emre boyun eğmeme, fitne, itaat etmemek, itaatsizlik, tuğyan, serkeşlik* gibi eş anlamlı kelimeler etrafında kullanıldığı görülmektedir. Kavram haritasında yer verilen “âsi olmak”, “başkaldırma”, “itaat etmemek” karşılıklarına Arapça-Türkçe Büyük Sözlük yer verirken “bağı”, “itaatsizlik”, “tuğyan”, “serkeşlik” adlandırmaları Kamus-ı Türkî'de, “emre boyun eğmeme” Osmanlıca Ansiklopedik Lûgat'te ve “ayaklanma” Türkçe Sözlük'te geçmektedir. “Fitne” sözcüğü ise Çağdaş Türk dillerinde tercih edilmektedir. Buradan hareketle kelime yaygın olarak siyasi anlam zemininde bir kavram alanına sahiptir denilebilir. Siyasi anlamının dışında “Allah'ın emirlerini yerine getirmeme veya yasaklarından

⁴⁶ *Longman Dictionary of Contemporary English*, Pearson Education Limited, İngiltere 2009. Öte yandan Steingass, kelimeyi şöyle açıklar: “Being disobedient, rebellious; rebellion, disobedience, opposition to lawful authority; sin, transgression; unrest; overthrow; disturbance” [itaatsiz olmak, âsi, başkaldırı, itaatsizlik, meşru otoriteye muhalefet, günah, haddi aşma, karışıklık, bozmak, kargaşa]. Francis Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Typopress, Beyrut 1998, s. 852.

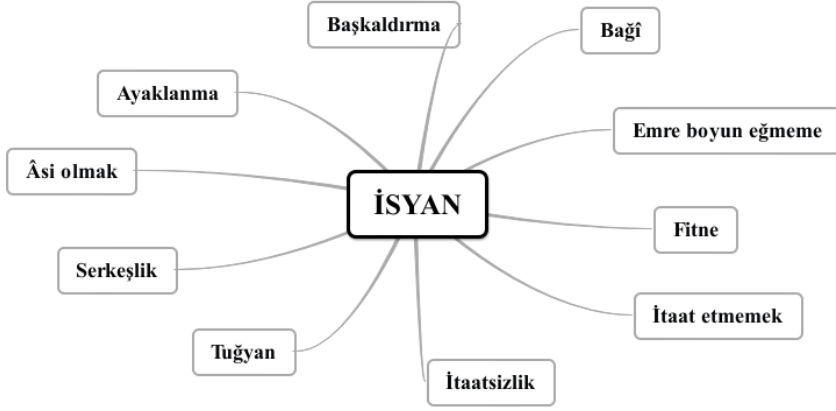
⁴⁷ Meriç, *revolution* kelimesinin geri dönmek manasında “revolver” Latince mastarından türediğini, *revolt* “isyan”, *revolver* kelimelerinin de aynı kelimenin farklı anlamlardaki türevleri olduğunu belirtir. Meriç, s. 111-112.

⁴⁸ Meriç, s. 121.

⁴⁹ Arendt, s. 50.

⁵⁰ Arendt, s. 51.

kaçınmama”⁵¹ anlamıyla dinî-ahlaki zeminde bir kullanım alanı da olduğu söylenebilir.

Şekil 3: İsyan kelimesinin kavram haritası

İsyan kelimesine ilişkin bir başka dikkat çekici boyutu ise kelimeyi açıklamada yararlanılan organ isimleri oluşturmaktadır. Ayak, baş, boyun, ser gibi organ isimleri aracılığıyla karşı koyuş ya da itirazın ifade edilmesi isyanı, devrim ve ihtilalden ayırt eden bir başka özelliiktir.⁵²

Sonuç

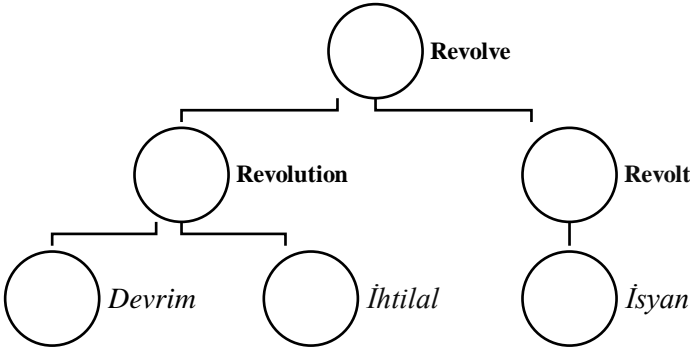
Kavramların tıpkı mozaik gibi birbirini sınırlandıran çeşitli parçacıkların birleşmesinden oluşmuş bir alan içinde buldukları düşüncesinden hareketle devrim, ihtilal ve isyan kelimelerinin ana hatlarıyla izi sürülen bu çalışmada her üç kelimenin de kurulu düzene yönelik hareketleri karşılamada toplumların hafızalarında yer etmiş tarihsel olguları imlediği görülmektedir.

Tarihsel süreçte değişen dünya görüşleri, kabuller ve tecrübeler ışığında kelimeler yeni anlamlar kazanabildiği gibi farklı kavram ve olgular

⁵¹ *Temel Türkçe Sözlük*, İstanbul 1991, s. 591.

⁵² Eski Türkçe söz varlığı takip edildiğinde kelimenin izahında organ adları içeren sözcükler kullanıldığı görülür: adak kamşat- “isyan çıkarmak, karışıklık çıkarmak”. A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. Mehmet Akalın, TDK Yayınları, Ankara 1988, s. 258; boyun sü- “uymak, itaat etmek”, boyun sümek “itaat”, boyun sümezlik “itaatsizlik”. Nuri Yüce, *Mukaddimetü'l-Edeb*, TKD Yayınları, Ankara 1993, s. 107; yüküntür- “baş eğdirmek, boyun eğdirmek”. Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara 1988, s. 189. Bunların yanında isyan kelimesi ile aynı kavram alanında değerlendirilebilecek diğer kelimeler ise şöyledir: ör- “baş kaldırmak, isyan etmek”, Talat Tekin, *Orhun Yazıtları Grameri*, Yay. Mehmet Ölmez, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul 2003, s. 251; taşık- “çıkmaq, dağa çıkmak, isyan etmek”. Tekin, s. 253; yükün- “eğilmek, diz çökmek, itaat etmek”. Tekin, s. 260; sökür- “(diz) çöktürmek, kendine tabi kılmak”. Tekin, s. 252.

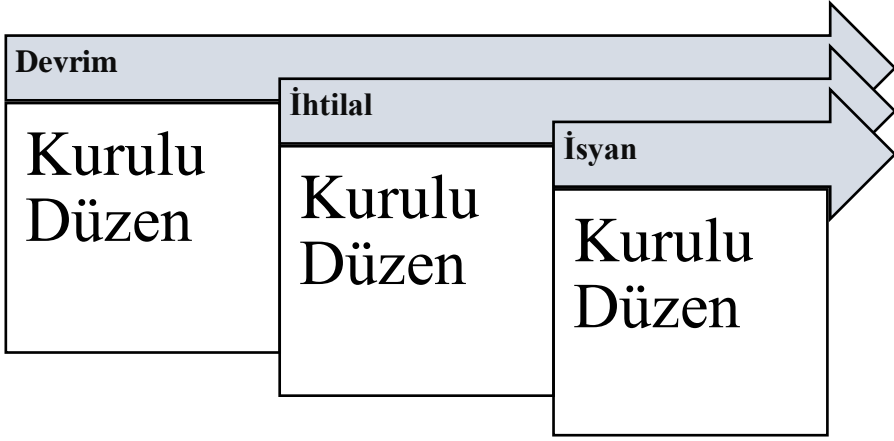
karşısında yeni sözcükler üretme ihtiyacı da doğabilmektedir. Kullanıcıların bu yolda ihtiyaçlarını giderme biçimleri kelimelerin dil içindeki seyrini etkileyebilmekte, kimi zaman kavram karşılıkları itibarıyla kelimelerin birbiri yerine kullanıldıkları görülebilmekte; kimi zaman da bu yerine kullanılma birinin dilde unutulmasına yol açabilmektedir. Bu bağlamda devrim ve ihtilal kelimelerinin anlamlandırılmasındaki farklı yaklaşımlar, izahlarında kendi içinde tenakuz oluşturacak bir çeşitliliğe yol açmıştır. *İhtilal, inkılap, karşı konulamazlık, modernleşme, özgürlük, topluma dönme, yeni bir başlangıç, düzen değişikliği* etrafında açıklanan “devrim” ve *anarşi, ayaklanma, fesat, fitne, Fransız İhtilali, halk hareketi, hükümet darbesi, rejim değişikliği, soysuzlaşma, yozlaşma* etrafında açıklanan “ihtilal”, *revolution* teriminin karşılıklarıdır.

Şekil 4: İngilizcedeki Revolve kelimesi temelinde Devrim, İhtilal ve İsyan

Türkçede kullanılan başta devrim ve ihtilal, ilaveten isyan kelimelerinin kendi anlam daireleri dışında, zihinlerde ortak bir anlam alanı içinde değerlendirildiğini söylemek mümkündür. Bu durum, hem kelimelerin tarihsel süreçteki evrilışinden hem de alıntı olma özelliklerinden kaynaklanıyor olmalıdır. Alıntı kelimeler eş anlamlılıktan oluşan bir kavram alanı yaratırken çeviri etkisi ile birbirini açıklamakta kullanılan kelimeler de bu algıyı pekiştirmektedir.

Sözlük karşılıklarındaki bu ortaklıklar yanında devrim ve ihtilalin ayrıldıkları noktalar da söz konusudur. Devrim, ihtilale nispetle hükümet darbesi şeklinde tanımlanan iktidara el koyuşla ilgili ya da rejim değişikliği ile sınırlı kalmayıp toplumun geniş kesimlerini içine alacak nitelikteki değişiklikleri kapsayan bir kelimedir. Devrim bir yanı ile artık olumlu anlamda kullanılan bir kelimedir. İhtilal ise kök anlamındaki “bozulma” ile ilgili bir tebarüzle olumsuz bir algı yansıtmaktadır.

Şekil 5: Kurulu düzene karşı olma temelinde devrim, ihtilal ve isyan

Esas olarak öznelerin bir yöneticiye/otoriteye karşı ayaklanmalarını imleyen isyan, taşıdığı ehemmiyet, getirdiği netice ve özgürlük vurgusu yansıtıp yansıtmama noktalarında devrim ve ihtilal kelimelerinden ayrılmaktadır. İsyan, devrim ve ihtilal kelimeleri ile politik bağlamda kullanılma açısından ortaklık gösterse de dinî bir zeminde de kullanılmakla daha geniş bir kavram alanı kazanmıştır. Nitekim, müteradiflerinin sayısal çokluğu kelimenin çeşitlilik içeren bir kavram alanına sahip olduğunu göstermektedir.

İsyan kelimesinin izahında ayak, baş, boyun, ser gibi organ isimlerinden yararlanılması dikkat çekmektedir. Karşı koyuş ve itirazı ifade etmekte organ adlarının kullanılması, kelimenin *insurrection*, *riot*, *rebellion*, *uprising* ve *revolt* gibi İngilizce karşılıklarındaki değişimleri de yansıtmaktadır⁵³. Bu durum, toplumların deneyimlediği vakaları adlandırma ve yorumlama süreçlerini de yansıtmaktadır. Öyle ki eski Türkçeden takip edilen örnekler bu görüşü desteklemektedir.

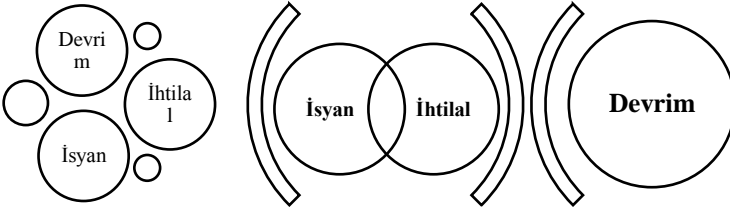
Devrim, ihtilal ve isyan sözcükleri Türk lehçelerinde benzer kullanım özellikleri ile izlenmektedir. Farklı olarak *devrim* ve *ihtilal* kelimeleri için Kazak Türkçesinde *tönkeris*, Kırgız Türkçesinde *tönkörüş*; *isyan* kelimesi için Kazak Türkçesinde *köterilis*, Kırgız Türkçesinde *kötörülüş*;

⁵³ Williams, revolution kelimesinin tarihsel süreçte geçirdiği aşamaları irdelerken “Sire... it is not revolt, it is revolution/ Efendim... ayaklanma değil, bu bir devrim” [Fransızca çevirisi için 11 no’lu dipnotu hatırlayınız.] cümlesine vurgu yaparak ayaklanma [isyan] ile devrim arasındaki farka işaret eder. Aynı kökten kelimenin kullanım alanı genişlerken revulsion şeklinde eylem yanı sıra duygu da anlatır hale gelir ve iğrenme, tikslenme anlamlarında kullanılır. Kelimenin köken bakımından rebellare “isyan etmek, başkaldırmak”tan gelmesi de süreçteki ortaklıkları imlemeye devam eder. Williams, s. 326-332.

Türkmen Türkçesinde ise tarihî Çağatay Türkçesinden de tanıklanan *gozgalan* kelimeleri dikkat çekmektedir.

Söz konusu kavramların Türkçede bugün ağırlıklı olarak yabancı kaynaklı/alıntı kelimelerle karşılanıyor olmasının yanında Türkçe kökenli sözcüklerden yeni türetmeler yoluna gidilmesi dikkat çekicidir. Türkçe asıllı kelimelerin ise terimleşemeyerek ayak diremek, başkaldırmak gibi örneklerde deyimler hâlinde yaşadığı görülmektedir.

Burada Ateş'in yukarıda bahsi geçen yorumu tersten okunarak isyan, ihtilal ve devrim sıralamasının -genellenemese de- bir oluşum çizgisi yansıttığı söylenebilir. İsyân ihtilali; ihtilal, düzenlemeler olarak ifade edilebilecek devrim[ler]i tetikler. Devrim, olumlu ya da olumsuz süreç itibarıyla hepsini kapsayan bir sonuçtur. Böylece bu üçlü; anlam özellikleri, kullanım alanları, tanımlanma kabiliyetleri ve çağrışımları itibarıyla ortak bir kavram alanına işaret etmektedir. Kültür ve onun içinde ideoloji ve siyaset bu kavram alanının çerçevesini oluşturmaktadır.

Şekil 6: Devrim, İhtilal ve İsyân kelimelerinin oluşum çizgisi

KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan, “Anlam Alışverişi Olayları ve Türkçe”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* [1962], 1961, ss. 207-273.

_____, “Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* [1971], 1989, ss. 253-262.

_____, *Anlambilim ve Türk Anlambilimi*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara 1987.

AKŞİN, Sinan vd., “Türkiye Tarihi”, *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cilt 4, 10. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul 2008.

ARENDDT, Hannah, *Devrim Üzerine*, Çev. Onur Eylül Kara, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

ATEŞ, Toktamış, *Biz Devrimi Çok Seviyoruz*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004.

AVCIOĞLU, Doğan, *Devrim ve Demokrasi Üzerine*, Tekin Yayınevi, İstanbul 2001.

BAYAR, Nevnihal, *Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

BERKES, Niyazi, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.

CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, The Clarendon Press, Oxford 1972.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2008.

EMEKSİZ, Zeynep Erk, “Dil, Dünya Gerçekliği ve Anlam İlişkisi”, *Genel Dilbilim-II*, Ed. A. Sumru Özsoy, Zeynep Erk Emeksiz, AÖF Yayınları 1410, Eskişehir 2011, ss. 53-58.

ERKAN, Arif, *Arapça-Türkçe Büyük Sözlük El-Beyan I. Cilt*, Yasin Yayınevi, İstanbul 2012.

EYÜPOĞLU, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1988.

GABAIN, A. Von, *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. Mehmet Akalın, TDK Yayınları, Ankara 1988.

GOLOĞLU, Mahmut, *Türk Devrim Tarihi*, Haz. Hikmet Öksüz, Murat Küçükuşurlu, Veysel Usta ve Muzaffer Başkaya, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2010.

GÜLENSOY, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2007.

HALLIDAY, M.A.K ve HASAN, Ruqaiya, *Cohesion in English*, Longman, London 1976.

HOBSBAWN, Eric J., *Devrimciler*, Çev. Hatice Pınar Şenoğuz, Agora Kitaplığı, İstanbul 2006.

KARPAT, Kemal H., *Türk Demokrasisi Tarihi Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller*, İmge Kitabevi, Ankara 2008.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Longman Dictionary of Contemporary English, Pearson Education Limited, İngiltere 2009.

MAHMUD, Kâşgarlı, *Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Haz. Ahmet B. Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu, TDK Yayınları, Ankara 2014.

MERİÇ, Cemil, *Mağaradakiler*, Haz. Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

NECİP, Emir Necipoviç, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Çev. İktil Kurban, TDK Yayınları, Ankara 1995.

ORALTAY, Hasan, YÜCE, Nuri ve PINAR, Saadet, *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1984.

ÖNER, Mustafa, *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2015.

ÖZBENT, Sueda, “Sözlüksel Alan Teorisi ve Çeviri”, *Diyalog*, 2013, Sayı 2, ss. 55-66.

ÖZDARENDELİ, M. Necmettin, “Devrim mi İnkılâp mı?”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Cilt 6, Sayı 66, 1957, ss. 335- 337.

ÖZTOPÇU, Kurtuluş vd., *Dictionary of the Turkic Languages*, Routledge, London ve New York 1999.

SAMİ, Şemseddin, *Kamus-ı Türkî*, Haz. Paşa Yavuzarslan, TDK Yayınları, Ankara 2015.

SAVAŞIR, İskender, *Kelimelerin Anayurdu ve Tarihi*, Metis Yayınları, İstanbul 2000.

SESLİ, Hüseyin, *Dil Alanı Üzerine*, Erzurum 1968.

STEINGASS, Francis, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Typopress, Beyrut 1998.

TEKİN, Talat vd., *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Yay. Mehmet Ölmez, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara 1995.

TEKİN, Talat, *Orhon Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara 1988.

_____, *Orhun Yazıtları Grameri*, Yay. Mehmet Ölmez, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul 2003.

Temel Türkçe Sözlük, İstanbul 1991.

Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara 2005.

ÜNLÜ, Suat, *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi, Konya 2013.

WEISGERBER, Leo, *Dünyanın Zihnen Geliştirilmesinde Dil Alanları*, Çev. Hüseyin Sesli, Erzurum 1968.

WILLIAMS, Raymond, *Anahtar Sözcükler*, Çev. Savaş Kılıç, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

YUDAHİN, K. K., *Kırgız Sözlüğü*, Çev. Abdullah Taymas, TDK Yayınları, Ankara 2011.

YUSUF, Berdak ve TULUM, Mehmet Mahur, *Sözlük Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi Türkiye Türkçesi-Özbekistan Türkçesi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994.

YÜCE, Nuri, *Mukaddimetü'l-Edeb*, TDK Yayınları, Ankara 1993.

İnternet Kaynakları

<http://www.kubbealtilugati.com>, (ET: 10.07.2017).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehceler&arama=lehceler&guid=TDK.LHC.592e78f5b1aab0.98323591, (ET: 17.07.2017).